

Entrepreneurial Learning in Critical Conditions: A Literature Review with Bibliometric Approach

Seyyed Ahmad Alavi¹ | Ayatollah Momayez^{2✉} | Afsaneh Bagheri³

1. Department of Technology Entrepreneurship, Faculty of Entrepreneurship, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: ahmadalavi@ut.ac.ir
2. Corresponding Author, Department of Technology Entrepreneurship, Faculty of Entrepreneurship, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: amomayez@ut.ac.ir
3. Department of Entrepreneurship Development, Faculty of Entrepreneurship, University of Tehran, Iran. Email: af.bagheri@ut.ac.ir

Article Info

ABSTRACT

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
09. 06. 2024
Revised:
19. 07. 2024
Accepted:
20. 07. 2024

Keywords:
Learning in Critical,
Entrepreneurial Learning,
Systematic Literature
Review,
Bibliometrics.

Introduction: A research stream in the field of entrepreneurial learning claims that transformative learning is often created in critical situations. Critical conditions lead to stimuli by which an entrepreneur can learn in these conditions with extensive effects on their performance and mental assumptions, commonly called transformational learning. The widespread COVID crisis drew researchers' attention to the phenomenon of the crisis once again. The articles published during the post-COVID crisis period outnumber all the articles published in this field before. So, entrepreneurial learning in crisis has been a topic of interest in recent years. The purpose of this research was to examine the scope of research in the field of entrepreneurial learning in critical conditions using bibliometric analysis. It is concluded by explaining research fields for researchers and those interested in this field.

Methodology: The research was conducted with the bibliometric method and analysis techniques of co-authorship, co-citation, and co-occurrence of keywords. The research employed Publish or Perish software, which allows for searching and checking data obtained from citation databases, and VOSviewer software, which is used in preparing and creating visual maps including co-authorship, co-citation, and co-occurrence networks of keywords.

Findings: Based on the clusters identified in the co-citation network, the roots of entrepreneurial learning literature in crisis can be categorized into five research areas. Transformational learning, crisis, and small and medium-sized businesses, dynamic capabilities, mathematical methods to analyze the behavior of entrepreneurs, and finally the development of individual skills in order to be flexible and resilient are the key research areas in the literature. Similarly, based on the co-occurrence analysis of keywords, the current literature focuses on issues such as key concepts of entrepreneurial learning in crisis, education and especially digital education, business management, and concepts and case studies that have expanded greatly as a result of the widespread COVID-19 crisis.

Conclusion/ Implication: By examining 459 unique articles extracted from WOS and Scopus and conducting bibliometric analysis, this article provides researchers with an overview of the map of scientific activities in this field of study. In this research, the main currents and roots of this field of study can be investigated. It helps researchers and research organizations to have a deeper view of this new current but with strong roots in the literature. The main streams of the literature have been formed around the issues of the essence and case studies to understand the consequences of entrepreneurial learning in critical conditions. The literature is not developed enough regarding the resources and how to learn entrepreneurially in critical conditions, and there is a suitable scope for future research.

Cite this article:

Alavi, S. A., Momayez, A., & Bagheri, A. (2024). Entrepreneurial Learning in Critical Conditions: A Literature Review with Bibliometric Approach. *Journal of Entrepreneurship Research*, 3(3), 87-103.
DOI: <https://doi.org/10.22034/jer.2024.714446>

© The Author(s).

Publisher: Ilam University Press.

یادگیری کارآفرینانه در بحران: مرور ادبیات با رویکرد کتاب‌سنجی

سید احمد علوی^۱ | آیت‌اله ممیز^۲ | افسانه باقری^۳

۱. گروه کارآفرینی فناوریانه، دانشکده کارآفرینی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: ahmadalavi@ut.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، گروه کارآفرینی فناوریانه، دانشکده کارآفرینی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: amomayez@ut.ac.ir

۳. گروه توسعه کارآفرینی، دانشکده کارآفرینی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: af.bagheri@ut.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

مقدمه: یک جریان پژوهشی درحوزه یادگیری کارآفرینانه مدعی است، یادگیری تحول‌آفرین اغلب در شرایط بحران ایجاد می‌شود. شرایط بحران منجر به محرک‌هایی می‌شود که کارآفرین می‌تواند در این شرایط یک یادگیری با اثرات گسترده در عملکرد و پیش‌فرض‌های ذهنی خود داشته باشد که از این یادگیری با عنوان یادگیری تحول‌آفرین یاد می‌شود. ازطرفی بحران گسترده کووید ۱۹ موجب شد که یک‌بار دیگر توجه پژوهشگران به پدیده بحران جلب شود. تعداد مقالات منتشر شده درطول دوران پس از بحران کووید ۱۹، بیش از تمام مقالاتی است که تا قبل از آن در این حوزه منتشر شده است. پس یادگیری کارآفرینانه در بحران یک موضوع موردتوجه در سال‌های اخیر بوده است. در این راستا، با کمک تحلیل کتاب‌سنجی، دامنه پژوهش‌ها درخصوص یادگیری کارآفرینانه در شرایط بحران بررسی شده است. ریشه‌ها و شاخه‌های پژوهش‌های جاری بررسی گشته و زمینه‌هایی برای مطالعات آتی برای پژوهشگران و علاقه‌مندان به این حوزه معرفی شده است.

روش‌شناسی: این پژوهش با روش کتاب‌سنجی و تکنیک‌های تحلیل هم‌تألفی، هم‌استنادی و هم‌رخدادی کلمات کلیدی انجام شده است. در این پژوهش از نرم‌افزارهای Publish or Perish که امکان جستجو و بررسی داده‌های حاصل از پایگاه‌های استنادی را فراهم می‌کند و نرم‌افزار VOSviewer که در تهیه و ایجاد نقشه‌های تصویری شامل شبکه‌های هم‌تألفی، هم‌استنادی و هم‌رخدادی واژگان کلیدی کاربرد دارد، استفاده شده است.

یافته‌ها: براساس خوشه‌های شناسایی شده در شبکه هم‌استنادی می‌توان ریشه‌های ادبیات یادگیری کارآفرینانه در بحران را در پنج حوزه پژوهشی دسته‌بندی کرد. یادگیری تحول‌آفرین، بحران و کسب‌وکارهای کوچک و متوسط، قابلیت‌های پویا، روش‌های ریاضی برای تحلیل رفتار کارآفرینان و درنهایت، توسعه مهارت‌های فردی به‌منظور انعطاف‌پذیری و تاب‌آوری، حوزه‌های پژوهشی کلیدی هستند که ادبیات در آن‌ها ریشه گسترانیده است. براساس تحلیل هم‌رخدادی واژگان کلیدی نیز مشخص شد که تمرکز ادبیات جاری بر موضوعاتی نظیر مفاهیم کلیدی یادگیری کارآفرینانه در بحران، آموزش و به‌خصوص آموزش دیجیتال، مدیریت کسب‌وکار و مفاهیم و مطالعات موردی هستند که در نتیجه شرایط بحران کرونا گسترش بسیار زیادی داشته‌اند.

نتیجه‌گیری / دستاوردها: مقاله حاضر با بررسی ۴۵۹ مقاله یکتای استخراج شده از دو پایگاه استنادی WOS و Scopus و انجام تحلیل کتاب‌سنجی، برای پژوهشگران یک دید کلی از نقشه فعالیت‌های علمی در این حوزه مطالعاتی ارائه می‌دهد. در این پژوهش، جریان‌های اصلی و ریشه‌های این حوزه مطالعاتی بررسی شد و به پژوهشگران و سازمان‌های تحقیقاتی کمک می‌کند دید عمیق‌تری نسبت به این جریان جدید، اما دارای ریشه‌های مستحکم در ادبیات داشته باشند. جریان‌های اصلی ادبیات حول موضوعات چستی و مطالعات موردی در راستای فهم پیامدهای یادگیری کارآفرینانه در شرایط بحران شکل گرفته‌اند. درخصوص منابع و چگونگی یادگیری کارآفرینانه در شرایط بحران، ادبیات کمتر گسترش یافته و زمینه‌های مناسبی برای مطالعات آتی وجود دارد.

نوع مقاله:

مقاله علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۰۳/۲۰

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۴/۲۹

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۴/۳۰

کلیدواژه‌ها:

یادگیری در بحران،
یادگیری کارآفرینانه،
مرور سیستماتیک،
کتاب‌سنجی.

علوی، سید احمد، ممیز، آیت‌اله. و باقری، افسانه. (۱۴۰۳). یادگیری کارآفرینانه در بحران: مرور ادبیات با رویکرد کتاب‌سنجی. *مجله پژوهش‌های کارآفرینی*، ۳ (۳)، ۸۷-۱۰۳.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jer.2024.714446>

ناشر: انتشارات دانشگاه ایلام

© نویسنده‌گان.

مقدمه

بحران گسترده ناشی از بیماری همه‌گیر کرونا موجب شد یک‌بار دیگر توجه پژوهشگران در حوزه‌های گوناگون به موضوع بحران جلب شود. در مطالعات کسب‌وکار و کارآفرینی نیز محققان معتقدند غیر از اینکه بحران یک زمینه خوب به‌منظور درک فرآیندهای کارآفرینی است، ذات بحران حاوی فرصت‌هایی برای یادگیری کارآفرینانه است (Khurana et al., 2022). در شرایط بحران رویه‌های معمول شرکت‌ها یا کار نمی‌کنند و یا زیر سؤال می‌روند. در چنین وضعیتی کارآفرینان باید بتوانند به‌سرعت شرایط محیط در حال تغییر را درک کنند، سیگنال‌های محیطی را تفسیر کنند و روش‌های جدیدی را برای کار کردن تدوین کنند. به عبارت دیگر، نقش یادگیری کارآفرینانه در این هنگام بسیار مهم می‌شود. این امر به‌ویژه برای کسب‌وکارهای کوچک نوآور که در آن کارآفرینان در یادگیری وسیع‌تری درگیر هستند، بیشتر صدق می‌کند (Khurana et al., 2022; Khurana, 2020; Khurana and (Dutta, 2021; Zhang et al., 2006).

یادگیری در این شرایط متفاوت از یادگیری‌هایی است که کارآفرینان به‌صورت یک جریان مستمر و آرام در طول درگیری با تجربیات کارآفرینانه فرا می‌گیرند. درخصوص اینکه تجربیات کارآفرینانه در یک فرآیند تدریجی و آهسته منجر به یادگیری می‌شود، یک اجماع گسترده میان اندیشمندان وجود دارد، اما اگر این فرآیند را کنار بگذاریم یک شکل خاص از یادگیری مرتبط با مدیریت و حل مسائل ناپیوسته یا بحرانی وجود دارد که تاکنون بسیار مبهم بوده است و کمتر به چستی و چگونگی آن توجه شده است (Cope, 2003). از زاویه‌ای دیگر در بسیاری از ادبیات مرتبط با یادگیری فردی، موضوعی تحت‌عنوان یادگیری ناشی از ناپیوستگی‌ها و یا حوادث وجود دارد که این موضوع در ادبیات کارآفرینی هنوز در مراحل اکتشافی است. انتخاب این نقطه از مسیر کارآفرینی به‌منظور کشف فرآیند یادگیری به پژوهشگر کمک می‌کند، راحت‌تر بتواند پیش‌بینی‌های هر رویداد، حل آن و آنچه که از حادثه آموخته شده است را با جزئیات بررسی کند (Cope & Watts, 2000).

در پی چالش‌های جهانی اخیر که اثرات گسترده‌ای در اقتصاد و کسب‌وکارها داشته است، تحقیقات گسترده‌ای به بررسی کسب‌وکارها و کارآفرینان درگیر در بحران پرداخته‌اند؛ به‌طور مثال، بررسی کسب‌وکارهای مرتبط با صنعت گردشگری (Gaffar et al., 2022)، کشاورزی (Jeong et al., 2022)، آموزش (Chen et al., 2022; Pimlott-Wilson & Holloway, 2021) و غیره که درگیر بحران کرونا شده‌اند، موضوعاتی بوده است که توجه محققان را به‌خود جلب نموده است. در اغلب این مطالعات انطباق کسب‌وکارها با شرایط بحران و تلاش برای عبور از شرایط تهدیدکننده و حتی تبدیل آن به فرصت (Jeong et al., 2022) در گرو جابکی یادگیری کارآفرینانه عنوان شده است (Gaffar et al., 2022)، اما درخصوص اینکه این موضوع چگونه بایستی موردتوجه قرار گیرد، ادبیات بسیار پراکنده و مبهم است.

اگرچه مطالعات قبلی بینش‌هایی را در این حوزه ارائه کرده‌اند، اما بسیاری از این مطالعات صرفاً درجریان بررسی یک مورد خاص و به‌دنبال درک نتایج حاصل از بحران در کسب‌وکارها انجام شده‌اند. در این مطالعات پژوهشگران کمتر به‌دنبال فهم ماهیت پدیده یادگیری کارآفرینانه و نتایج حاصل از آن بوده‌اند. تحقیقات بیشتری برای درک فرآیند یادگیری کارآفرینانه در بحران موردنیاز است (M. N. Saunders et al, 2014). تحقیقاتی که پیچیدگی‌های یادگیری کارآفرینانه (Markowska & Wiklund, 2020) و نتایج حاصل از این یادگیری (Secundo et al., 2021) را شفاف‌تر بیان کند و بحران را به‌عنوان یک عامل زمینه‌ای مؤثر بر یادگیری (Mohammadian, 2022) موردتوجه قرار دهد.

به‌منظور فهم عمیق‌تر این حوزه مطالعاتی لازم است ادبیات تحقیقاتی در این حوزه در یک مقیاس بزرگ‌تر موردتوجه و ارزیابی قرار گیرد، روندهای انتشار مقالات و روابط بین آن‌ها بررسی شود (Ninkov et al., 2021). با تکیه بر شکاف تحقیقاتی شناسایی شده در ادبیات علمی و همچنین موارد ذکر شده قبلی برای تحقیقات بیشتر در این زمینه، سؤالات پژوهشی زیر را در این پژوهش موردبررسی قرار گرفته شده است:

۱- روند توجه اندیشمندان به موضوع یادگیری کارآفرینانه در بحران، در طول زمان چگونه بوده است؟

- ۲- وضعیت فعلی انتشار مقالات علمی درموضوع یادگیری کارآفرینانه در بحران چگونه است؟
 - ۳- یادگیری کارآفرینانه در شرایط بحران، ریشه در چه جریان‌های پژوهشی دارد؟
 - ۴- چه جنبه‌هایی از موضوع موردنظر، در انتشارات علمی مورد بررسی قرار گرفته است؟
 - ۵- حوزه‌های کلیدی که به تحقیقات بیشتر در این زمینه نیاز دارند، کدام است؟
- پژوهش حاضر با انجام یک تحلیل کتاب‌سنجی درحوزه «یادگیری کارآفرینانه در بحران» به گسترش دانش درزمینه تحقیقات کارآفرینی کمک می‌کند. این بررسی به دنبال کشف الگوها، روندها و شکاف‌ها در چشم‌انداز تحقیقات این حوزه است. تلاش شده است که با بررسی مطالعات منتشر شده در این حوزه، یک نمای جامع از موضوع به دست آید که بینش‌های ارزشمندی را برای کارآفرینان، سیاست‌گذاران و محققان دانشگاهی ارائه می‌کند. نتایج این پژوهش می‌تواند به شناسایی و ارزیابی پیشرفت دانش در این حوزه و زمینه‌های بالقوه برای تحقیقات آتی کمک کند.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

بحران، توصیف شرایطی است که کسب‌وکارها را مجبور می‌کند به سرعت درمورد مسائل راهبردی همچون حوزه‌های هزینه یا صرفه‌جویی مالی، تصمیم‌گیری کنند (Roper & Turner, 2020). دریکی از مطالعات پیرامون توصیف شرایط بحرانی عنوان شده است که شرکت‌ها هنگام مواجهه با یکی از شرایط زیر موقعیت خود را بحرانی قلمداد می‌کنند: شرایطی که منجر به از دست دادن کنترل شود، غیرمنتظره یا تحت فشار زیاد باشد، اثرات اقتصادی به‌خصوص در نقدینگی جاری شرکت ایجاد شود، اختلال در فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، اختلال‌های عمومی یا مرتبط با تأمین‌کنندگان، اختلال در فعالیت کارمندان و فجایع و حوادث طبیعی (Herbane, 2010). به‌صورت کلی، می‌توان گفت بحران‌ها شرایط عدم قطعیت را برای مدیران و کارآفرینان ایجاد می‌کنند (Haneberg, 2021). برخی دلیل اصلی شکست کسب‌وکارها را بحران عنوان می‌کنند که با شرایط عدم قطعیت در روند جاری کسب‌وکارها اختلال ایجاد می‌کند (Shepherd, Douglas & Shanley, 2000).

در ادبیات مدیریت و کارآفرینی یک تعریف بسیار رایج درباره بحران وجود دارد. در این تعریف، یک سازمان در هر مرحله از رشد خود با یک بحران روبرو می‌شود که راه‌حل این بحران موجب ورود به دوره جدیدی می‌شود که باز در این دوره جدید بحران‌های جدیدی متوجه سازمان است. به‌طور مثال، درمرحله اول از رشد، درمواجهه با بحران رهبری، سازمان از راهکار هدایت استفاده می‌کند. درنتیجه این راهکار، سازمان وارد دوره جدیدی از رشد می‌شود که هدایت متمرکز توسط مدیران محدود، فعالیت‌های سازمان را به ثبات نسبی می‌رساند، اما برای توسعه مقیاس فعالیت‌ها، به‌زودی هدایت توسط مدیران محدود، امکان‌پذیر نیست و سازمان با بحران استقلال‌خواهی ازسوی مدیران ارشد خود روبرو می‌شود. برای عبور از این بحران، سازمان، ناگزیر به تفویض اختیار می‌شود و این موضوع سبب بحران بعدی می‌گردد و به همین صورت ادامه خواهد داشت (Greiner, 1997).

علی‌رغم این تعریف رایج از بحران، بایستی توجه داشت که بحران‌ها همیشه منشأ داخلی ندارند. شرکت‌ها به‌عنوان یک سیستم باز می‌توانند در اثر شرایط محیطی نیز با بحران روبرو شوند. در اینجا منشأ بحران‌های که ایجاد خواهد شد خارجی است. حتی اگر این بحران‌ها قابل پیش‌بینی نیز باشند باز به دلیل محیط عدم قطعیتی که بر کسب‌وکارها تحمیل می‌کنند، می‌توانیم به‌عنوان بحران از آن‌ها یاد کنیم (Pittaway & Thorpe, 2012).

ازنظر بازه زمانی بحران‌ها به تغییرات زیاد در بازه‌های زمانی کوتاه اشاره می‌کنند، اما می‌توانند دوره‌های زمانی طولانی نیز داشته باشند. در بحران‌های طولانی مدت در طول دوره‌های گوناگون بحران حوادثی ایجاد می‌شود که اثرات قابل‌توجهی ایجاد می‌کند و کسب‌وکار را دچار عدم قطعیت‌های گوناگون می‌کند، در این صورت نیز می‌توانیم شرایط ایجاد شده را بحران قلمداد کنیم (Cope & Watts, 2000).

از آنجایی که یک بحران به‌عنوان یک موقعیت بسیار مبهم و غافل‌گیرکننده آشکار می‌شود، مردم زمان کمی برای پاسخ دادن

به آن دارند (Khurana, Dutta & Schenkel, 2022). از طرفی بحران، مشروعیت قدرت کارآفرینان را زیر سؤال می‌برد (O'Reilly et al., 2015)؛ محیط عدم قطعیت و تنش عاطفی ایجاد شده برای کارآفرینان از اصلی‌ترین شرایطی است که محرک یادگیری در شرایط بحران می‌شود (Pittaway & Thorpe, 2012). در شرایطی که رویه‌های معمول شرکت‌ها یا کار نمی‌کنند و یا زیر سؤال می‌روند، کارآفرینان باید بتوانند به سرعت شرایط محیط در حال تغییر را درک کنند، سیگنال‌های محیطی را تفسیر کنند و روش‌های جدیدی را برای کار کردن تدوین کنند (Khurana et al., 2022; Khurana, 2020; Khurana, 2006 and Dutta, 2021; Zhang et al., 2006). در این راستا، کارآفرینان دانش جدید را جذب و با دانش قبلی خود ادغام می‌کنند و از این طرق تلاش می‌کنند فرصت‌های جدیدی را در دوره بحران دنبال کنند (Khurana et al., 2022). در نتیجه این فرآیند یادگیری در بحران، یک ادراک جدید و متفاوتی برای کارآفرینان ایجاد می‌شود که از آن با عنوان یادگیری سطح بالا یا یادگیری تحول‌آفرین یاد می‌شود. یادگیری سطح بالا به معنی تغییر باورها، نگاه و بینش‌هایی است که درک فرد از جهان را شکل می‌دهد. این یادگیری می‌تواند ناشی از یادگیری تجربی و حتی انعکاسی باشد (Cope & Watts, 2000). از نتایج یادگیری تحول‌آفرین در بحران‌ها، تاب‌آوری (Manfield & Newey, 2018)، بقا (Roper & Turner, 2020)، دوست‌واری (Islam & Munir, 2022) و رشد (Wolff et al., 2015) است.

روش‌شناسی پژوهش

مطالعه حاضر یک پژوهش توصیفی-تحلیلی است که با روش کتاب‌سنجی و تکنیک‌های هم‌تألفی، هم‌استنادی و هم‌رخدادی واژگان کلیدی انجام شده است. کتاب‌سنجی یک روش کلیدی برای ارزیابی توسعه یک زمینه تحقیقاتی است. این روش‌شناسی یک نمای کلی از روندهای پژوهش، آثار اثرگذار و موضوعات در حال ظهور در یک زمینه خاص ارائه می‌دهد (Bota-Avram, 2023). در این پژوهش از تکنیک‌های خاصی استفاده شده است که متناسب با مسائل و اهداف این پژوهش است. در گام اول، تحلیل هم‌تألفی همکاری‌های پژوهشی را آشکار می‌کند. الگوهای موجود در شبکه‌های هم‌تألفی، بیان‌گر نحوه فعالیت‌های جامعه علمی است (Kumar, 2015). اگرچه به صورت کلی همکاری‌های علمی منجر به افزایش بهره‌وری علمی می‌شود، اما بایستی توجه داشت شبکه‌های هم‌تألفی نویسندگانی که بهره‌وری بالاتری دارند، اثرات سرریز دانش و بالاتر رفتن بهره‌وری سایر نویسندگان همکار را نشان می‌دهد. گذشته از آنکه اغلب این افراد از نویسندگان همکار با کیفیت‌تری نیز استفاده می‌کنند. بر این اساس، شبکه‌هایی که دارای نویسندگان توانمندتری هستند، شبکه‌های ارزشمندتری می‌توانند قلمداد شوند (Ductor, 2015). برای محققانی که تمایل دارند آثار پژوهشی ارزشمندتری را دنبال کنند یا در فعالیت‌های پژوهشی خود به دنبال همکاری‌های علمی هستند، این تحلیل می‌تواند بسیار قابل استفاده باشد. در گام بعد نیاز بود بررسی شود که حوزه‌های ادبیات یادگیری کارآفرینانه در بحران در چه دسته‌بندی‌هایی قابل دنبال شدن است. تحلیل هم‌استنادی، روشی برای اندازه‌گیری فراوانی استناد دو اثر هم‌زمان باهم، توسط آثار دیگر است. اگر اثری دو اثر قبلی را با هم ذکر کند، فرض بر این است که بین این دو اثر شباهت موضوعی وجود دارد. هرچه دو سند هم‌استنادی بیشتری دریافت کنند، قدرت هم‌استنادی و احتمال ارتباط معنایی آن‌ها بیشتر است (Small, 1973).

جامعه آماری این پژوهش شامل مقالات علمی منتشر شده در پایگاه‌های استنادی وب آف ساینس^۱ و اسکوپوس^۲ از سال ۲۰۰۰ تا پایان ۲۰۲۲ است. جهت کیفیت بیشتر منابع صرفاً مقالات مورد توجه قرار گرفت و سایر آثار منتشر شده علمی همچون کتاب، ارائه و موارد دیگر از نمونه‌های پژوهش حذف شدند. برای جستجوی آثار علمی از انواع ترکیب کلمات «یادگیری» و

^۱ web of Science (WOS)

^۲ Scopus

^۳ Learning

«کارآفرینانه» و یکی از کلمات «بحران»، «شوگ»، «کووید» در بخش جستجوی پایگاه‌های استنادی و صرفاً آثار منتشر شده به زبان انگلیسی استفاده شد. در نتیجه جستجو در دو پایگاه داده ذکر شده، ۴۰۵ مقاله از پایگاه وب آف ساینس و ۱۶۷ مقاله از پایگاه اسکوپوس استخراج شد. از این تعداد، ۱۱۳ مقاله مشترک بود و در نهایت، ۴۵۹ مقاله بدون تکرار برای تحلیل انتخاب شد. به منظور جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزارهای پابلیش ار پریش^۵ که امکان جستجو و بررسی داده‌های حاصل از پایگاه‌های استنادی را فراهم می‌کند و نرم‌افزار وی‌اواس ویوئر^۶ که در تهیه و ایجاد نقشه‌های تصویری شامل شبکه‌های هم‌تألفی، هم‌استنادی و هم‌رخدادی واژگان کلیدی کاربرد دارد، استفاده شده است. با استفاده از این روش دید کاملی از مقالات مرتبط با کلیدواژه‌های موردنظر، همکاری‌های علمی، زمینه‌های جذاب، روندهای جدید، خوشه‌ها و شبکه‌های تحقیقاتی و در نهایت، شکاف‌های دانشی به دست می‌آید.

یافته‌ها

جهت تحلیل نتایج براساس سؤالات پژوهش ابتدا به روند توجه اندیشمندان در طول زمان به این حوزه دانش پرداخته شده است. در این راستا، روند انتشار مقالات علمی موردتوجه قرار گرفت. همان‌طور که در شکل ۱، پیدا است از سال ۲۰۰۰ تا پایان سال ۲۰۲۲ که داده‌ها موردبررسی قرار گرفته‌اند، توجه به موضوع یادگیری کارآفرینانه در بحران یک روند افزایشی بسیار قابل‌توجه داشته است. این موضوع اهمیت و توجه ویژه به این حوزه دانشی خاص را که تحت‌تأثیر بحران ناشی از بیماری کرونا، اهمیت آن پررنگ‌تر نیز شده است، به‌خوبی نشان می‌دهد.

شکل ۱. روند انتشار مقالات علمی در حوزه یادگیری کارآفرینانه در بحران

¹ Learning

² Crisis

³ Shock

⁴ Covid

⁵ Publish or Perish

⁶ VOSviewer

همان‌طور که در نمودار ۱، پیدا است توجه گسترده‌تر پژوهشگران به این حوزه، پیش از سال ۲۰۱۹ آغاز شده است، اما از انتهای سال ۲۰۱۹ و ابتدای سال ۲۰۲۰ که کرونا در همه دنیا گسترش یافت، تعداد مقالات منتشر شده به‌نحو قابل‌ملاحظه‌ای افزایش داشته است؛ به‌نحوی که تعداد مقالات منتشر شده در سال ۲۰۲۲ بیش از هشت برابر مقالاتی است که در سال ۲۰۱۹ منتشر شده است.

در پاسخ به پرسش دوم این پژوهش و بررسی وضعیت انتشار مقالات علمی در این حوزه، برترین مجلات علمی براساس تعداد استنادات و مقالات منتشر شده مورد بررسی قرار گرفته است. همین‌طور مقالات برتر براساس پایگاه‌های استنادی گوناگون و کشورهای فعال‌تر که در این حوزه از دانش پیشرو بوده‌اند، مورد توجه قرار گرفته است.

جدول ۱. رتبه‌بندی مجلات علمی براساس تعداد استنادات دریافت شده

Source title	total citation	percent
Journal of Business Venturing	1437	14.75
Entrepreneurship and Regional Development	614	6.30
British Journal of Management	408	4.19
YALE LAW JOURNAL	394	4.04
Industrial Marketing Management	363	3.72
Technological Forecasting and Social Change	321	3.29
Marine Policy	314	3.22
Business Horizons	281	2.88
Journal of Small Business and Enterprise Development	246	2.52
SUSTAINABILITY	229	2.35

در جدول ۱، بررسی شده است که بیشترین استنادات مرتبط با کدام مجلات است. با توجه به اینکه تعداد مجلات پراستناد بسیار بیشتر بود، در اینجا صرفاً نتایج مرتبط با ده مجله برتر ارائه شده است. آمار استنادات مربوط به مجموع آمار استنادات در هر دو پایگاه داده است که ممکن است این آمار با هم هم‌پوشانی نیز داشته باشد، اما به‌هرصورت ملاک قابل‌قبولی برای بررسی مجلات پر استناد خواهد بود. همان‌طور که در جدول ۱، قابل مشاهده است مجله ژورنال آف بیزینس ونچرینگ^۱ با اختلاف بسیار زیادی در صدر نتایج قرار دارد.

جدول ۲. رتبه‌بندی مجلات علمی براساس تعداد مقالات منتشر شده

Source title	published articles	percent
SUSTAINABILITY	21	4.26
Emerald Emerging Markets Case Studies	20	4.06
Sustainability (Switzerland)	9	1.83
Entrepreneurship and Regional Development	8	1.62
Technological Forecasting and Social Change	8	1.62
Frontiers in Psychology	7	1.42
Journal of Small Business and Enterprise Development	6	1.22
Business Horizons	6	1.22
International Journal of Environmental Research and Public Health	6	1.22
Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies	6	1.22

در جدول ۲، نیز بررسی شده است که پرکارترین مجلات که تعداد مقالات منتشر شده بیشتری داشته‌اند، کدام مجلات بوده‌اند. در اینجا نیز صرفاً ده مورد برتر ارائه شده است. در این جدول مجله ساستینبیلیتی^۲ که در صدر نتایج پرکارترین مجلات قرار دارد به‌سختی توانسته است در میان ده مجله پر استناد جدول ۱، نیز جایگاهی داشته باشد.

^۱ Journal of Business Venturing

^۲ sustainability

اطلاعات وضعیت انتشار مقالات علمی در مجلات برتر و استنادات محققان به این مجلات برای محققانی که علاقه‌مند به مطالعه و پژوهش در این حوزه هستند، همچنین تمایل به انتشار دستاوردهای علمی خود در مجلات علمی دارند می‌تواند راهنمای خوبی از میزان استقبال و اعتبار این پایگاه‌های علمی در جامعه علمی باشد.

در گام بعد، استنادات مرتبط با مقالات منتشر شده مورد توجه قرار گرفته است. با توجه به اینکه آمار استنادات در پایگاه‌های گوناگون متفاوت است و درخصوص رتبه‌بندی مقالات می‌تواند این آمار متفاوت نتایج بسیار متفاوتی را ایجاد کند در اینجا از پایگاه گوگل اسکالر که جامعیت بیشتری نسبت به پایگاه‌های دیگر دارد کمک گرفته شده است.

جدول ۳. رتبه‌بندی مقالات براساس دریافت بیشترین استنادات علمی در پایگاه گوگل اسکالر

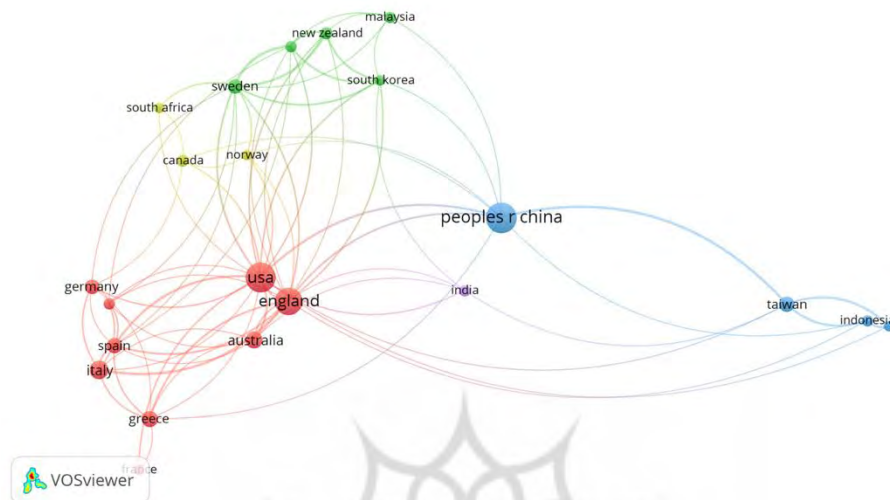
	Title	Year	Source title	Cited in Google Scholar
1	New venture survival: Ignorance, external shocks, and risk reduction strategies	2000	Journal of Business Venturing	1010
2	A process study of entrepreneurial team formation: The case of a research-based spin-off	2004	Journal of Business Venturing	983
3	Policy learning and policy failure in sustainable tourism governance: from first- and second-order to third-order change?	2011	JOURNAL OF SUSTAINABLE TOURISM	712
4	The evolving firm: How dynamic and operating capabilities interact to enable entrepreneurship	2009	British Journal of Management	505
5	Universities and enterprise education: Responding to the challenges of the new era	2010	Journal of Small Business and Enterprise Development	447
6	Small business research: Time for a crisis-based view	2010	International small business journal	419
7	COVID-19 and business failures: The paradoxes of experience, scale, and scope for theory and practice	2021	European Management Journal	375
8	International entrepreneurship in the post Covid world	2021	Journal of World Business	367
9	Rethinking organizational resilience and strategic renewal in SMEs	2019	Entrepreneurship and Regional Development	299
10	Covid-19 and entrepreneurship education: Implications for advancing research and practice	2021	International Journal of Management Education	273

جدول ۴. استنادات مقالات پراچاع در پایگاه‌های اسکوپوس و وب آف ساینس

	Title	Authors	Cited in Scopus	Cited in WOS
1	New venture survival: Ignorance, external shocks, and risk reduction strategies	D.A. Shepherd, E.J. Douglas, M. Shanley	411	346
2	A process study of entrepreneurial team formation: The case of a research-based spin-off	B. Clarysse, N. Moray	377	306
3	Policy learning and policy failure in sustainable tourism governance: from first- and second-order to third-order change?	CM Hall		169
4	The evolving firm: How dynamic and operating capabilities interact to enable entrepreneurship	L.R. Newey, S.A. Zahra	218	190
5	Universities and enterprise education: Responding to the challenges of the new era	D. Rae	182	
6	Small business research: Time for a crisis-based view	Herbane, B		148
7	COVID-19 and business failures: The paradoxes of experience, scale, and scope for theory and practice	Amankwah-Amoah, J., Khan, Z., & Wood, G	159	
8	International entrepreneurship in the post Covid world	Zahra, S. A	188	
9	Rethinking organizational resilience and strategic renewal in SMEs	Herbane, B		123
10	Covid-19 and entrepreneurship education: Implications for advancing research and practice	Ratten, V , Jones, P	120	

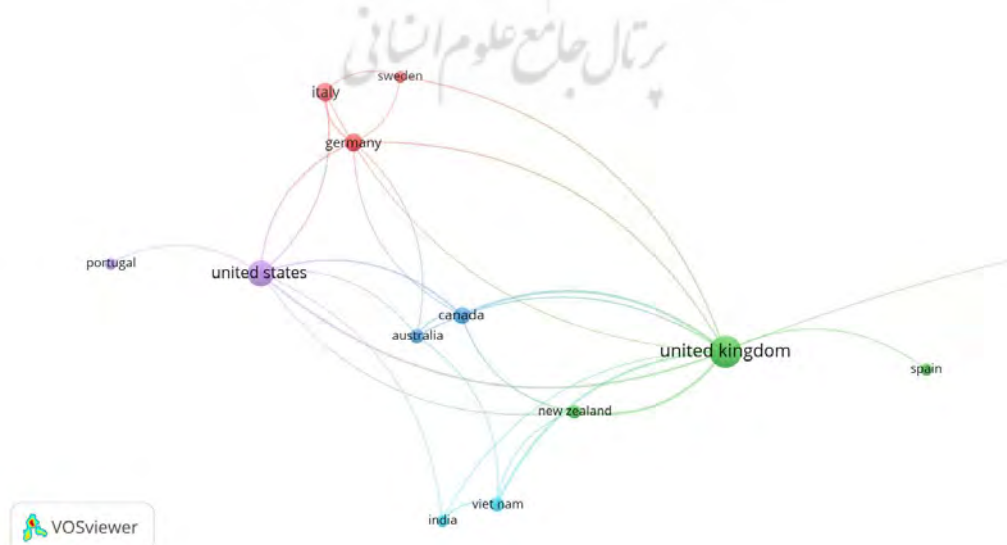
در جدول ۳، براساس آمار استنادات در گوگل اسکالر مقالات مرتب شده‌اند و سپس در جدول ۴، آمار جداگانه استنادات در پایگاه‌های استنادی دیگر ارائه شده است. جهت نمایش بهتر در جدول ۳، عنوان مقالات، عنوان مجله و سال انتشار مندرج شده

است و در جدول ۴، در کنار عنوان مقاله، نام نویسندگان قید شده است. هنگامی که نتایج موردتوجه قرار می‌گیرد، مشاهده می‌شود که تاکنون مقاله شپرد (Shepherd et al., 2000) که راهبردهای کاهش ریسک شکست کسب‌وکارها را محور توجه قرار داده است، بیشترین توجه پژوهشگران را به خود معطوف نموده است.

شکل ۲. شبکه هم‌تألفی کشورهای دنیا در حوزه یادگیری کارآفرینانه براساس داده‌های پایگاه استنادی وب آف ساینس

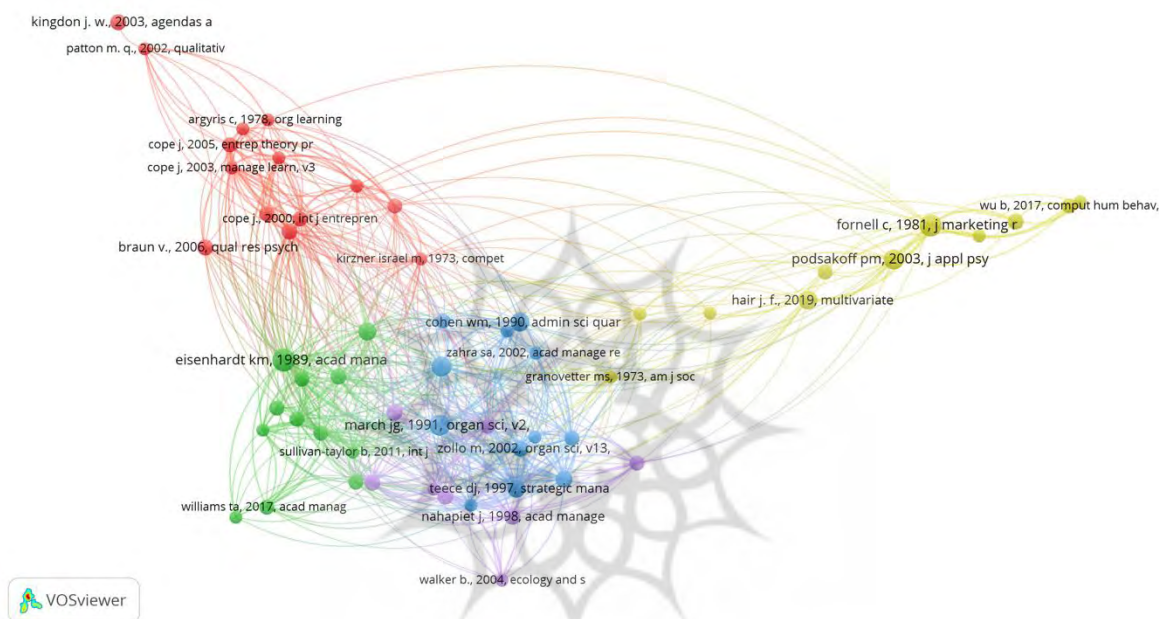
در شکل ۲، شبکه هم‌تألفی پرستندترین کشورها که تاکنون بیش از شش تألیف مشترک با یکدیگر داشته‌اند با کمک نرم‌افزار وی‌اواس ویوئر برای پایگاه وب آف ساینس ترسیم شده است. در این تصویر با کمک رنگ‌های متمایز به‌خوبی همکاری‌های علمی در سطح کشورهای گوناگون در این زمینه قابل مشاهده است. براساس این شبکه، کشور آمریکا با بیشترین میزان مقالات منتشر شده و همچنین بیشترین استنادات دریافت شده در همکاری گسترده‌ای با کشورهای انگلستان، استرالیا، آلمان، یونان، فرانسه، ایتالیا و اسپانیا قرار دارد. در گروه بعدی فنلاند، مالزی، نیوزیلند، کره جنوبی و سوئد بیشترین همکاری‌های علمی را نشان می‌دهند. اندونزی، چین، تایوان و فیلیپین و گروه‌های دیگر در رتبه‌های بعدی همکاری‌های میان کشورها در زمینه انتشارات علمی در این حوزه را نمایندگی می‌کنند.

شکل ۳. شبکه هم‌تألفی کشورهای دنیا در حوزه یادگیری کارآفرینانه براساس پایگاه استنادی اسکوپوس

در شکل ۳، همان شبکه هم‌تألیفی برای پایگاه اسکوپوس ترسیم شده است. براساس داده‌های این پایگاه می‌توان انگلستان را در صدر جدول با اسپانیا و نیوزیلند در یک گروه دسته‌بندی کرد، آمریکا و پرتغال را در گروه بعدی و به‌همین ترتیب، برخی گروه‌های شبکه قبل را در قالب گروه‌های کوچک‌تری می‌توان در این شبکه جدید مشاهده کرد و البته برخی کشورها نیز در اینجا قابل مشاهده نیست که با توجه به جامعه محدودتر این پایگاه داده، این نتایج نیز قابل انتظار بود.

ریشه‌های ادبیات در این حوزه از طریق شبکه‌های هم‌استنادی قابل تحلیل است. در شکل ۴، یک شبکه هم‌استنادی از مقالات منتشر شده در پایگاه استنادی وب آف ساینس با کمک نرم‌افزار وی‌اواس و یوئر ترسیم شده است. در این شبکه مراجعی که توسط بیش از حداقل پنج اثر علمی مورد استناد مشترک قرار گرفته باشند در یک شبکه ارتباطی نمایش داده شده‌اند.

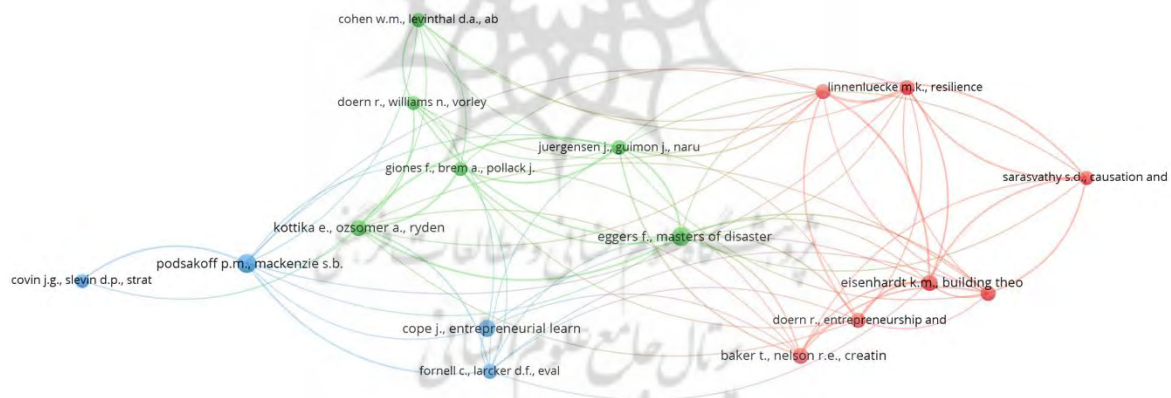

شکل ۴. شبکه هم‌استنادی پژوهش‌های انجام شده در حوزه یادگیری کارآفرینانه در بحران براساس پایگاه وب آف ساینس

همان‌طور که در تمایز رنگ‌ها نیز آشکار است، در این شبکه پنج خوشه تحقیقاتی قابل مشاهده است. اولین خوشه مرتبط با نقش بحران در یادگیری تحول‌آفرین (Cope, 2003) یا دو حلقه‌ای (Argyris & Schön, 1997) است. اندیشمندان در این خوشه تحقیقاتی بیان می‌کنند بحران می‌تواند منجر به یادگیری تحول‌آفرین در کارآفرینان شود (Pittaway & Cope, 2007). خوشه دوم با پیشسازی تحقیقات مبتنی بر اثرات بحران بر کارآفرینی یا کارآفرینان به‌ویژه در کسب‌وکارها کوچک و متوسط (Runyan, 2006) که بخش گسترده‌ای از اقتصاد را تشکیل می‌دهند (Sullivan-Taylor & Branicki, 2011) و قدرت انعطاف‌پذیری بالاتری دارند (Smallbone et al., 2012)، پیش می‌رود. در گذشته تحقیقات کارآفرینی به‌بحران‌ها صرفاً از دریچه اشتباهات فاجعه‌آفرین در سازمان‌های بزرگ و یا بلایای طبیعی دنبال شده است، اما اثرات بحران بر کارآفرین کم‌تر موردتوجه قرار گرفته است (Doern et al., 2019). اهمیت مطالعات موردی در پژوهش‌های کارآفرینی (Eisenhardt & Graebner, 2007)، اهمیت تاب‌آوری کسب‌وکارها و پیامدهای آن (Williams et al., 2017) همچون تاب‌آوری اجتماع (Van Der Vegt et al., 2015)، راهکارهای تاب‌آوری نظیر تزریق جریان نقدینگی و توجه به شبکه‌های ارتباطی (Pal et al., 2014)، رویکردهای چابک در کارآفرینی مانند رویکرد اثرسازی (Sarasvathy, 2001) و بسیاری مباحث مرتبط با کسب‌وکارهای کوچک و متوسط در این خوشه موردتوجه قرار گرفته است.

خوشه سوم به قابلیت‌های پویا (Eisenhardt & Martin, 2000) می‌پردازد. قابلیت‌هایی که شرکت‌ها را قادر می‌سازد تا دارایی‌های نامشهودی ایجاد کنند که عملکرد بلندمدت آنان را در شرایط پیچیده پشتیبانی کند (Teece, 2007). تفاوت قابلیت‌های پویا در شرکت‌های در حال شکل‌گیری و شکل‌گرفته (Zahra et al., 2006)، سازوکارهای توسعه قابلیت‌های پویا (Zollo & Winter, 2002)، ابعاد ظرفیت جذب (Zahra & George, 2002) و به‌صورت کلی مفاهیم مرتبط با قابلیت‌های پویا و کارآفرینی در زمان تغییرات شدید در این خوشه قابل دنبال شدن است.

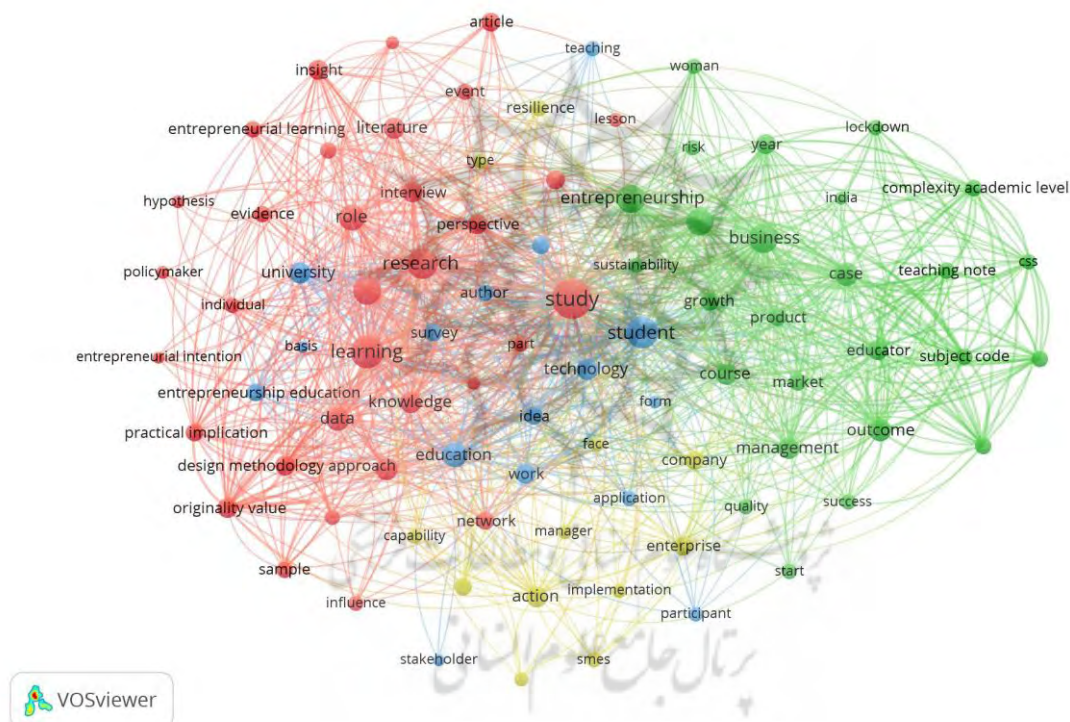
خوشه چهارم ریشه در رفتار برنامه‌ریزی شده دارد که رفتار افراد را مبتنی بر قصد قلمداد می‌کند (Ajzen, 1991). در این خوشه مدل‌های ریاضی که از طریق الگوریتم‌های هوش مصنوعی برای تحلیل رفتار افراد قابل استفاده است مورد توجه است به‌طور مثال، در موضوع یادگیری آنلاین (Isaac et al., 2019) و پذیرش فناوری‌های یادگیری دیجیتال (Wu & Chen, 2017) و یا متغیرهای موثر در رفتارهای جمعی همچون نهادهای (North, 1991) و روش‌های جلوگیری از سوگیری با استفاده از روش‌های ریاضی در پژوهش‌های علوم اجتماعی در این خوشه بررسی شده است (Podsakoff et al., 2003). آخرین خوشه سازگاری (Meyer, 1982) در شرایط تغییرات شدید را در سیستم‌های اجتماعی (Walker et al., 2004) پیگیری می‌کند. در این خوشه ظرفیت سازمان برای تاب‌آوری و انعطاف‌پذیری از طریق مدیریت استراتژیک منابع انسانی برای ایجاد شایستگی‌هایی در میان کارکنان اصلی ایجاد می‌شود (Lengnick-Hall et al., 2011). در اینجا قابلیت‌های پویا از طریق توسعه مهارت‌های فردی مدیران کلیدی و کارآفرینان دنبال می‌شود (Teece, 2012).

شکل ۵. شبکه هم‌استنادی پژوهش‌های انجام شده در حوزه یادگیری کارآفرینانه در بحران براساس پایگاه اسکوپوس

ترسیم شبکه هم‌استنادی برای مقالات پایگاه استنادی Scopus نیز همان‌طور که در تصویر ۵، قابل مشاهده است، شامل سه خوشه اصلی است که در خوشه اول ارتباط بحران با کسب‌وکارهای کوچک بررسی شده است (Doern et al., 2019). در این خوشه اهمیت انجام مطالعات موردی برای توسعه نظریه (Eisenhardt, 1989)، اثر منابع شرکت در کسب مزیت‌های رقابتی (Barney, 1991)، راهبرد بریکولاژ و کار کردن در محدودیت شدید منابع که اغلب شرکت‌های کوچک و متوسط با آن روبرو هستند (Baker & Nelson, 2005)، تاب‌آوری (Linnenluecke, 2017)، اثرسازی (Sarasvathy, 2001)، انعطاف‌پذیری (Smallbone et al., 2012) و سایر موضوعات مرتبط با مدیریت منابع در کسب‌وکارهای کوچک در شرایط بحران مورد توجه

قرار گرفته است. در خوشه بعد، راهبردهای سیاست‌گذاری کارآفرینی جهت مواجهه با بحران (Doern et al., 2019)، همچون راهکارهای عبور از بحران در کسب‌وکارهای کوچک و متوسط (Eggers, 2020)، اثرات اقدامات و سیاست‌های دولت در قبال کسب‌وکارهای کوچک و متوسط در بحران (Juergensen et al., 2020)، تاکتیک‌های بقا در شرایط بحران برای کسب‌وکارهای کوچک (Kottika et al., 2020) مورد توجه قرار گرفته است. در خوشه آخر، نیز مدیریت راهبردی شرکت در محیط‌های درگیر بحران‌های طبیعی (Covin & Slevin, 1989) و روش‌های ریاضی به‌منظور تحلیل علوم رفتاری (Podsakoff et al., 2003) قابل دنبال شدن است. با توجه به موارد قابل مشاهده در این شبکه می‌توان به‌صورت کلی خوشه اول و دوم را در یک دسته کلی‌تر که ارتباط بحران و کسب‌وکارهای کوچک و متوسط است، جمع کرد و خوشه سوم نیز مرتبط با روش‌های ریاضی برای تحلیل رفتار کارآفرینان است. براین اساس، می‌توان به‌صورت کلی ادبیات منتشر شده را در تحلیل شبکه هم‌استنادی دارای پنج حوزه تحقیقاتی شامل یادگیری تحول‌آفرین، بحران و کسب‌وکارهای کوچک و متوسط، قابلیت‌های پویا، روش‌های ریاضی تحلیل رفتار و توسعه مهارت‌های فردی به‌منظور انعطاف‌پذیری و تاب‌آوری در بحران عنوان کرد.

شکل ۶. شبکه هم‌رخدادی واژگان کلیدی

در تصویر ۶، شبکه هم‌رخدادی کلمات کلیدی ترسیم شده است. در اینجا کلماتی که بیش از ده بار در عنوان، چکیده یا واژگان کلیدی در پژوهش‌های مشترک به کار رفته باشند در یک شبکه ترسیم شده‌اند. همان‌طور که در تصویر قابل مشاهده است در اینجا چهار خوشه اصلی قابل مشاهده است. در خوشه اول که با رنگ قرمز متمایز شده است، مفاهیم کلیدی مرتبط با یادگیری کارآفرینانه در بحران در کانون توجه است. مفاهیمی همچون نقش رویدادها و حوادث بحرانی در یادگیری، قصد کارآفرینانه، درس‌ها و بینش‌هایی هستند که از این حوادث قابل دریافت است، اطلاعات، دانش و بررسی ادبیات در این حوزه غالب است. در خوشه دوم، مباحث مرتبط با مطالعات موردی کانون توجه است. مطالعاتی که به یادگیری گروه‌های اقلیت همچون زنان در بحران پرداخته‌اند، اثر بحران را بر تعطیلی کسب‌وکارها، بازارها، محصولات و ریسک آنان مورد توجه قرار داده‌اند و نتایج یادگیری

را در موضوعاتی نظیر رشد و پایداری کسب‌وکارها ارزیابی کرده‌اند. خوشه سوم را می‌توان خوشه آموزش نام‌گذاری کرد. در این خوشه مسائل مرتبط با آموزش در دانشگاه‌ها کانون مطالعات است. ابزارها و نرم‌افزارهای آموزشی دیجیتال، آموزش همراه با کار و تجربه عملی و ایده‌های جدید در این حوزه موردتوجه است. خوشه چهارم نیز به مدیریت کسب‌وکارها پرداخته است. مدیریت و اقدامات لازم در کسب‌وکارهای کوچک و متوسط و شرکت‌های استقرار یافته، مسائلی که در مواجهه با بحران موردنیاز است همچون تاب‌آوری یا قابلیت‌های موردنیاز، در اینجا بررسی شده‌اند.

بحث

نتایج این پژوهش به‌خوبی نشان می‌دهد که ادبیات یادگیری کارآفرینانه در بحران، هرچند در گذشته نیز سوابقی داشته است (Pittaway & Thorpe, 2012)، اما در سال‌های اخیر، بسیار بیشتر موردتوجه قرار گرفته است (Khurana et al., 2022). رشد بسیار قابل‌توجه ادبیات در سال‌های اخیر نشان می‌دهد بحران گسترده ناشی از کرونا توجه اندیشمندان گوناگون را به این حوزه علمی، بیش‌ازپیش جلب کرده است. براساس خوشه‌های شناسایی شده در شبکه هم‌استنادی، می‌توان ریشه‌های ادبیات یادگیری کارآفرینانه در بحران را در پنج حوزه تحقیقاتی دسته‌بندی کرد. یادگیری تحول‌آفرین، بحران و کسب‌وکارهای کوچک و متوسط، قابلیت‌های پویا، روش‌های ریاضی برای تحلیل رفتار کارآفرینان و درنهایت، توسعه مهارت‌های فردی به‌منظور انعطاف‌پذیری و تاب‌آوری، حوزه‌های تحقیقاتی کلیدی هستند که ادبیات در آن‌ها ریشه گسترانیده است. همین‌طور براساس تحلیل هم‌رخدادی واژگان کلیدی تمرکز ادبیات جاری بر موضوعاتی همچون مفاهیم کلیدی یادگیری کارآفرینانه در بحران، آموزش و به‌خصوص آموزش دیجیتال، مدیریت کسب‌وکار و مفاهیم و مطالعات موردی که در نتیجه شرایط بحران فراگیر کرونا گسترش بسیار زیادی داشته‌اند.

براساس پژوهش انجام شده شکاف‌های تحقیقاتی گوناگونی قابل شناسایی است. جریان‌های اصلی ادبیات حول موضوعات چستی و مطالعات موردی در راستای فهم پیامدهای یادگیری کارآفرینانه در شرایط بحران شکل گرفته‌اند. درخصوص منابع و چگونگی یادگیری کارآفرینانه در شرایط بحران ادبیات کمتر گسترش یافته و زمینه‌های مناسبی برای تحقیقات آتی وجود دارد؛ به‌گونه‌ای که همچنان چگونگی یادگیری کارآفرینان را درک نمی‌شود (Markowska & Wiklund, 2020). نسبت یادگیری کارآفرینانه در بحران با یادگیری از شکست یکی از موضوعاتی است که به‌درستی تبیین نشده است. ادبیات یادگیری از شکست سال‌هاست که در حال پیگیری است و برخی اندیشمندان این دو حوزه را مرتبط به‌یکدیگر قلمداد نموده‌اند، چه اینکه ادبیات یادگیری از شکست و ادبیات یادگیری از حوادث بحرانی هردو به‌موقعیت‌هایی اشاره می‌کنند که حوادث چالش‌برانگیز منجر به یادگیری در مدیران می‌شود (Haneberg, 2021). همچنین اثر ویژگی‌های شخصیتی در این موضوع حائز اهمیت است. تحقیقات نشان می‌دهد تنها ۳۵ درصد مدیران عامل برکنار شده ظرف دو سال پس از خروج، به یک نقش فعال اجرایی بازگشته‌اند (Sonnenfeld & Ward, 2007). بایستی بررسی شود که چه ویژگی‌های شخصیتی موجب شده است که این افراد بتوانند بر شکست اولیه غلبه کنند. این موضوعی است که کم‌تر در ادبیات بررسی شده است (Lattacher & Wdowiak, 2020). فرصت که از مفاهیم کلیدی مرتبط با کارآفرینی است در ادبیات یادگیری کارآفرینانه در بحران کم‌تر موردتوجه قرار گرفته است و مشخص نیست که کارآفرینان چگونه در زمان بحران فرصت‌ها را شناسایی می‌کنند (Karamti & Abd-Mouleh, 2023). حتی اگر به نقشه شبکه هم‌رخدادی واژگان کلیدی نیز نیم‌نگاهی شود، جای خالی واژگان مرتبط با فرصت جلب‌توجه می‌کند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

پژوهش حاضر در پی ارائه یک نگاه کلان از موضوع یادگیری کارآفرینانه در بحران و جلب‌توجه محققان دانشگاهی و سیاست‌گذاران نهادی به موضوع چگونگی عبور کارآفرینان از شرایط بحران بود. موضوعی که نتایج این پژوهش به‌خوبی نشان

می‌دهد علی‌رغم سابقه محدودی که در گذشته داشته است، توجه گسترده‌ای را در سال‌های اخیر جلب کرده است و به‌عنوان یک پدیده نوظهور و حائز اهمیت ظاهر شده است. در این راستا، مقاله حاضر با بررسی ۴۵۹ مقاله یکتای استخراج شده از دو پایگاه استنادی وب آف ساینس و اسکوپوس و انجام تحلیل کتاب‌سنجی، برای پژوهشگران یک دید کلی از نقشه فعالیت‌های علمی در این حوزه مطالعاتی ارائه می‌دهد. در این پژوهش، جریان‌های اصلی و ریشه‌های این حوزه مطالعاتی بررسی شد و به پژوهشگران و سازمان‌های تحقیقاتی کمک می‌کند، دید عمیق‌تری نسبت به این جریان جدید اما دارای ریشه‌های مستحکم در ادبیات داشته باشند. این مطالعه به‌خصوص برای سیاست‌گذاران نهادی حائز اهمیت است که توجه کنند چگونه بایستی برنامه‌های مرتبط با تاب‌آوری کسب‌وکارها را در شرایط بحرانی طراحی کنند. تجربه بحران‌های اخیر در کشور ایران و در منطقه نشان می‌دهد که سیاست‌های نهادی در حوزه تاب‌آوری کسب‌وکارها برای اثربخش بودن نیاز دارد همزمان که به‌جنبه‌های سخت‌افزاری همچون تأمین مالی و کمک‌های بلاعوض دولتی توجه می‌کند، به‌جنبه‌های انسانی همچون تقویت مهارت‌های نرم فعالان حوزه کسب‌وکار نیز توجه کند. همچنین برای سیاست‌گذاران در حوزه تحقیقات دانشگاهی این مطالعه دستاوردهای گوناگونی می‌تواند داشته باشد. اولین و مهم‌ترین دستاورد این پژوهش جلب‌توجه به پدیده یادگیری در شرایط بحران است. با توجه به شرایط عصر حاضر که پویایی و تغییرات سریع محیطی به یک بخش جدایی‌ناپذیر از زندگی تبدیل شده است، لازم است توجه شود که چگونه کارآفرینان و فعالان اقتصادی در یک کشور می‌توانند از حوادث بحرانی به‌سلامت عبور کرده و حتی رشد کنند و این با تحقیقات بیشتر و تمرکز در این حوزه مطالعاتی میسر خواهد شد.

این مطالعه نیز همچون همه مطالعات دیگر علمی از محدودیت‌هایی برخوردار است که مطالعات آینده می‌توانند با برطرف کردن این محدودیت‌ها دامنه این موضوع را گسترش دهند. به‌طور مثال، در اولین مورد باید عنوان کرد مطالعه حاضر محدود به پایگاه‌های وب آف ساینس و اسکوپوس است. در مطالعات آتی می‌توان سایر پایگاه‌ها را نیز موردتوجه قرار داد. این پژوهش محدود به تحلیل کتاب‌سنجی شده است. می‌توان با مطالعات کیفی بیشتر، ابعاد و مؤلفه‌های گسترده‌تری از این موضوع را شناسایی و شفاف کرد. همچنین، می‌توان با مطالعات کیفی پیرامون جنبه‌هایی که در بخش شکاف نظری مطرح شده است به‌غنا بیشتر ادبیات در این حوزه علمی کمک کرد و مرزهای این دانش را گسترش داد. موضوعاتی همچون چگونگی یادگیری کارآفرینان، فرآیند و منابع یادگیری کارآفرینان در طول بحران، اثر ویژگی‌های شخصیتی بر این فرآیند و سایر موضوعات که در ادبیات فعلی کمتر موردتوجه قرار گرفته است، می‌تواند توسط محققان جدید موردبررسی قرار گیرد.

جریان‌های فعلی ادبیات به محققان این نوید را می‌دهد که موضوعات موردتوجه انتشارات علمی و دانشگاه‌ها در چه حوزه‌هایی است و محققان جوان چگونه می‌توانند به تکمیل دانش موجود کمک کنند. یادگیری تحول‌آفرین به‌عنوان یک جریان اصلی در اینجا می‌تواند محور مطالعات گوناگونی قرار گیرد. چگونگی تاب‌آوری کسب‌وکارهای کوچک و متوسط در بحران، قابلیت‌های پویا برای شرکت‌های بزرگ و ویژگی‌های شخصیتی یا مهارت‌های فردی برای کارآفرینان هر کدام می‌تواند زمینه‌های مناسبی از جریان‌های اصلی تحقیقاتی در حال حاضر برای پژوهشگران باشد. درنهایت، یکی از پدیده‌های سال‌های اخیر توجه به روش‌های ریاضی در اقتصاد و کسب‌وکار بوده است. با گسترش فناوری‌های هوش مصنوعی، روش‌های ریاضی در علوم اجتماعی دوباره مورد توجه گسترده قرار گرفته‌اند و تحقیقات آینده می‌توانند با استفاده از این فناوری‌ها تحلیل‌های واقعی‌تر با دامنه وسیع‌تری از بررسی رفتار کارآفرینان را موردتوجه قرار دهند.

References

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Argyris, Ch., & Schön, D. A. (1997). Organizational Learning: A Theory of Action Perspective. *Reis*, 77/78, 345. <https://www.jstor.org/stable/40183951>

- Baker, T., & Nelson, R. E. (2005). Creating something from nothing: Resource construction through entrepreneurial bricolage. *Administrative Science Quarterly*, 50(3), 329–366. <https://doi.org/10.2189/asqu.2005.50.3.329>
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99–120. [https://josephmahoney.web.illinois.edu/BA545_Fall%202022/Barney%20\(1991\).pdf](https://josephmahoney.web.illinois.edu/BA545_Fall%202022/Barney%20(1991).pdf)
- Bota-Avram, C. (2023). Bibliometrics Research Methodology. In C. Bota-Avram, *Science Mapping of Digital Transformation in Business* (pp. 9–13). Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-26765-9_2
- Chen, J., Tang, L., Tian, H., Ou, R., Wang, J., & Chen, Q. (2022). The effect of mobile business simulation games in entrepreneurship education: A quasi-experiment. *Library Hi Tech*. <https://doi.org/10.1108/LHT-12-2021-0509>
- Cope, J. (2003). Entrepreneurial learning and critical reflection: Discontinuous events as triggers for 'higher-level' learning. *Management Learning*, 34(4), 429–450. <https://doi.org/10.1177/1350507603039067>
- Cope, J., & Watts, G. (2000). Learning by doing—an exploration of experience, critical incidents and reflection in entrepreneurial learning. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 6(3), 104–124. <https://doi.org/10.1108/13552550010346208>
- Covin, J. G., & Slevin, D. P. (1989). Strategic management of small firms in hostile and benign environments. *Strategic Management Journal*, 10(1), 75–87. <https://doi.org/10.1002/smj.4250100107>
- Doern, R., Williams, N., & Vorley, T. (2019). Special issue on entrepreneurship and crises: Business as usual? An introduction and review of the literature. *Entrepreneurship & Regional Development*, 31(5–6), 400–412. <https://doi.org/10.1080/08985626.2018.1541590>
- Ductor, L. (2015). Does Co authorship Lead to Higher Academic Productivity? *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 77(3), 385–407. <https://doi.org/10.1111/obes.12070>
- Eggers, F. (2020). Masters of disasters? Challenges and opportunities for SMEs in times of crisis. *Journal of Business Research*, 116, 199–208. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.025>
- Eisenhardt, K. M. (1989). Building Theories from Case Study Research. *The Academy of Management Review*, 14(4), 532. <https://doi.org/10.2307/258557>
- Eisenhardt, K. M., & Graebner, M. E. (2007). Theory building from cases: Opportunities and challenges. *Academy of Management Journal*, 50(1), 25–32. <https://doi.org/10.5465/amj.2007.24160888>
- Eisenhardt, K. M., & Martin, J. A. (2000). Dynamic capabilities: What are they? *Strategic Management Journal*, 21(10 11), 1105–1121. [https://doi.org/10.1002/1097-0266\(200010/11\)21:10/11%3C1105::AID-SMJ133%3E3.0.CO;2-E](https://doi.org/10.1002/1097-0266(200010/11)21:10/11%3C1105::AID-SMJ133%3E3.0.CO;2-E)
- Gaffar, V., Tjahjono, B., Abdullah, T., Sari, M., & Rofaida, R. (2022). Unfolding the Impacts of a Prolonged COVID-19 Pandemic on the Sustainability of Culinary Tourism: Some Insights from Micro and Small Street Food Vendors. *Sustainability*, 14(1), 497. <https://doi.org/10.3390/su14010497>
- Greiner, L. E. (1997). Evolution and Revolution as Organizations Grow: A company's past has clues for management that are critical to future success. *Family Business Review*, 10(4), 397–409. <https://hbr.org/1998/05/evolution-and-revolution-as-organizations-grow>
- Haneberg, D. H. (2021). SME managers' learning from crisis and effectual behaviour. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 28(6), 873–887. <https://doi.org/10.1108/JSBED-01-2021-0009>
- Herbane, B. (2010). Small business research: Time for a crisis-based view. *International small business journal*, 28(1), 43–64. <https://doi.org/10.1177/0266242609350804>
- Isaac, O., Aldholay, A., Abdullah, Z., & Ramayah, T. (2019). Online learning usage within Yemeni higher education: The role of compatibility and task-technology fit as mediating variables in the IS success model. *Computers & Education*, 136, 113–129. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.02.012>
- Islam, T., & Munir, S. (2022). How important strategic learning capabilities are during COVID-19? A model for innovation ambidexterity. *Journal of Workplace Learning*, 35(1), 35–56. <https://doi.org/10.1108/JWL-11-2021-0144>
- Jeong, S. J., Choi, S. J., & Hawley, J. D. (2022). How can urban middle-aged participants increase their agricultural entrepreneurship volition during COVID-19? Evidence from South Korea. *The Journal of Agricultural Education and Extension*, 1–22. <https://doi.org/10.1080/1389224X.2022.2153886>
- Juergensen, J., Guimón, J., & Narula, R. (2020). European SMEs amidst the COVID-19 crisis: Assessing impact and policy responses. *Journal of Industrial and Business Economics*, 47, 499–510. <https://doi.org/10.1007/s40812-020-00169-4>

- Karamti, C., & Abd-Mouleh, N. W. (2023). Finding Entrepreneurial Opportunities in Times of Crisis: Evidence from Tunisia. *Journal of the Knowledge Economy*, 14(3), 3519–3548. <https://doi.org/10.1007/s13132-021-00888-6>
- Khurana, I., & Dutta, D. K. (2021). From latent to emergent entrepreneurship in innovation ecosystems: The role of entrepreneurial learning. *Technological Forecasting and Social Change*, 167, 120694. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120694>
- Khurana, I., Dutta, D. K., & Schenkel, M. T. (2022). Crisis and arbitrage opportunities: The role of causation, effectuation and entrepreneurial learning. *International Small Business Journal*, 40(2), 236–272. <https://doi.org/10.1177/02662426211061679>
- Kottika, E., Özsoy, A., Rydén, P., Theodorakis, I. G., Kaminakis, K., Kottikas, K. G., & Stathakopoulos, V. (2020). We survived this! What managers could learn from SMEs who successfully navigated the Greek economic crisis. *Industrial Marketing Management*, 88, 352–365. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2020.05.021>
- Kumar, S. (2015). Co-authorship networks: A review of the literature. *Aslib Journal of Information Management*, 67(1), 55–73. <https://doi.org/10.1108/AJIM-09-2014-0116>
- Lattacher, W., & Wdowiak, M. A. (2020). Entrepreneurial learning from failure. A systematic review. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 26(5), 1093–1131. <https://doi.org/10.1108/IJEBR-02-2019-0085>
- Lengnick-Hall, C. A., Beck, T. E., & Lengnick-Hall, M. L. (2011). Developing a capacity for organizational resilience through strategic human resource management. *Human Resource Management Review*, 21(3), 243–255. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2010.07.001>
- Linnenluecke, M. K. (2017). Resilience in business and management research: A review of influential publications and a research agenda. *International Journal of Management Reviews*, 19(1), 4–30. <https://doi.org/10.1111/ijmr.12076>
- Manfield, R. C., & Newey, L. R. (2018). Resilience as an entrepreneurial capability: Integrating insights from a cross-disciplinary comparison. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 24(7), 1155–1180. <https://doi.org/10.1108/IJEBR-11-2016-0368>
- Markowska, M., & Wiklund, J. (2020). Entrepreneurial learning under uncertainty: Exploring the role of self-efficacy and perceived complexity. *Entrepreneurship & Regional Development*, 32(7–8), 606–628. <https://doi.org/10.1080/08985626.2020.1713222>
- Meyer, A. D. (1982). Adapting to environmental jolts. *Administrative Science Quarterly*, 515–537. <https://www.jstor.org/stable/2392528>
- Mohammadian, B. (2022). *Entrepreneurial Humility and Learning from Serious Games* (2516–2314). EasyChair. <https://ceur-ws.org/Vol-3153/paper15.pdf>
- Ninkov, A., Frank, J. R., & Maggio, L. A. (2021). Bibliometrics: Methods for studying academic publishing. *Perspectives on Medical Education*, 11(3), 173–176. <https://doi.org/10.1007/S40037-021-00695-4>
- North, D. C. (1991). Institutions. *Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 97–112.
- O'Reilly, D., Leitch, C. M., Harrison, R. T., & Lamprou, E. (2015). Leadership, authority and crisis: Reflections and future directions. *Leadership*, 11(4), 489–499. <https://doi.org/10.1177/1742715015596641>
- Pal, R., Torstensson, H., & Mattila, H. (2014). Antecedents of organizational resilience in economic crises—An empirical study of Swedish textile and clothing SMEs. *International Journal of Production Economics*, 147, 410–428. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2013.02.031>
- Pimlott-Wilson, H., & Holloway, S. L. (2021). Supplementary education and the coronavirus pandemic: Economic vitality, business spatiality and societal value in the private tuition industry during the first wave of Covid-19 in England. *Geoforum*, 127, 71–80. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2021.09.009>
- Pittaway, L., & Cope, J. (2007). Entrepreneurship education: A systematic review of the evidence. *International Small Business Journal*, 25(5), 479–510. <https://doi.org/10.1177/0266242607080656>
- Pittaway, L., & Thorpe, R. (2012). A framework for entrepreneurial learning: A tribute to Jason Cope. *Entrepreneurship & Regional Development*, 24(9–10), 837–859. <https://doi.org/10.1080/08985626.2012.694268>
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J.-Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.5.879>
- Roper, S., & Turner, J. (2020). R&D and innovation after COVID-19: What can we expect? A review of prior research and data trends after the great financial crisis. *International Small Business Journal: Researching Entrepreneurship*, 38(6), 504–514. <https://doi.org/10.1177/0266242620947946>

- Runyan, R. C. (2006). Small business in the face of crisis: Identifying barriers to recovery from a natural disaster 1. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 14(1), 12–26. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-5973.2006.00477.x>
- Sarasvathy, S. D. (2001). Causation and effectuation: Toward a theoretical shift from economic inevitability to entrepreneurial contingency. *Academy of Management Review*, 26(2), 243–263. <https://www.jstor.org/stable/259121>
- Saunders, M. N., Gray, D. E., & Goregaokar, H. (2014). SME innovation and learning: The role of networks and crisis events. *European Journal of Training and Development*, 38(1/2), 136–149. <https://doi.org/10.1108/EJTD-07-2013-0073>
- Secundo, G., Schiuma, G., & Passiante, G. (2017). Entrepreneurial learning dynamics in knowledge-intensive enterprises. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 23(3), 366–380. <https://doi.org/10.1108/IJEBR-01-2017-0020>
- Shepherd, D. A., Douglas, E. J., & Shanley, M. (2000). New venture survival. *Journal of Business Venturing*, 15(5–6), 393–410. <https://doi.org/10.1111/ijmr.12229>
- Small, H. (1973). Co citation in the scientific literature: A new measure of the relationship between two documents. *Journal of the American Society for Information Science*, 24(4), 265–269. <https://doi.org/10.1002/asi.4630240406>
- Smallbone, D., Deakins, D., Battisti, M., & Kitching, J. (2012). Small business responses to a major economic downturn: Empirical perspectives from New Zealand and the United Kingdom. *International Small Business Journal*, 30(7), 754–777. <http://dx.doi.org/10.1177/0266242612448077>
- Sonnenfeld, J. A., & Ward, A. J. (2007). Firing back: How great leaders rebound after career disasters. *Harvard Business Review*, 85(1), 76–84, 125. <https://hbr.org/2007/01/firing-back-how-great-leaders-rebound-after-career-disasters>
- Sullivan-Taylor, B., & Branicki, L. (2011). Creating resilient SMEs: Why one size might not fit all. *International Journal of Production Research*, 49(18), 5565–5579. <http://dx.doi.org/10.1080/00207543.2011.563837>
- Teece, D. J. (2007). Explicating dynamic capabilities: The nature and microfoundations of (sustainable) enterprise performance. *Strategic Management Journal*, 28(13), 1319–1350. <https://doi.org/10.1002/smj.640>
- Teece, D. J. (2012). Dynamic capabilities: Routines versus entrepreneurial action. *Journal of Management Studies*, 49(8), 1395–1401. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2012.01080.x>
- Van Der Vegt, G. S., Essens, P., Wahlström, M., & George, G. (2015). Managing risk and resilience. *Academy of Management Journal*, 58(4), 971–980. <http://dx.doi.org/10.5465/amj.2015.4004>
- Walker, B., Holling, C. S., Carpenter, S. R., & Kinzig, A. (2004). Resilience, adaptability and transformability in social–ecological systems. *Ecology and Society*, 9(2). <http://dx.doi.org/10.5751/ES-00650-090205>
- Williams, T. A., Gruber, D. A., Sutcliffe, K. M., Shepherd, D. A., & Zhao, E. Y. (2017). Organizational response to adversity: Fusing crisis management and resilience research streams. *Academy of Management Annals*, 11(2), 733–769. <http://dx.doi.org/10.5465/annals.2015.0134>
- Wolff, J. A., Pett, T. L., & Ring, J. K. (2015). Small firm growth as a function of both learning orientation and entrepreneurial orientation: An empirical analysis. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 21(5), 709–730. <https://doi.org/10.1108/IJEBR-12-2014-0221>
- Wu, B., & Chen, X. (2017). Continuance intention to use MOOCs: Integrating the technology acceptance model (TAM) and task technology fit (TTF) model. *Computers in Human Behavior*, 67, 221–232. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.10.028>
- Zahra, S. A., & George, G. (2002). Absorptive Capacity: A Review, Reconceptualization, and Extension. *The Academy of Management Review*, 27(2), 185. <https://doi.org/10.2307/4134351>
- Zahra, S. A., Sapienza, H. J., & Davidsson, P. (2006). Entrepreneurship and dynamic capabilities: A review, model and research agenda. *Journal of Management Studies*, 43(4), 917–955. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2006.00616.x>
- Zollo, M., & Winter, S. G. (2002). Deliberate learning and the evolution of dynamic capabilities. *Organization Science*, 13(3), 339–351. <http://dx.doi.org/10.1287/orsc.13.3.339.2780>